

Hložek, Josef; Menšík, Petr; Dobisíková, Miluše

Pohřby a další nálezy lidských lidských kostí v objektech z mladší doby bronzové na katastru obce Kněžívka, okr. Praha-západ

Studia archaeologica Brunensia. 2015, vol. 20, iss. 2, pp. [77]-93

ISSN 1805-918X (print); ISSN 2336-4505 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/134512>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JOSEF HLOŽEK – PETR MENŠÍK – MILUŠE DOBISÍKOVÁ

POHŘBY A DALŠÍ NÁLEZY LIDSKÝCH KOSTÍ V OBJEKTECH Z MLADŠÍ DOBY BRONZOVÉ NA KATASTRU OBCE KNĚŽÍVKA, OKR. PRAHA-ZÁPAD

Časté ukládání lidských ostatků do sídlištních objektů bylo jevem, který se nikterak nevymykal ze společenských norem kultur evropského zemědělského i nezemědělského pravěku. Doba bronzová ve středoevropském prostoru představuje období, ve kterém se s těmito archeologicky uchopitelnými projevy symbolického myšlení a chování pravěkého člověka setkáváme v největší míře. Plošně rozsáhlý odkryv na katastru obce Kněžívka ve Středočeském kraji umožnil nejen další dokumentaci tohoto jevu v mladší době bronzové, ale přispěl také k poznání neobyčejné variability zacházení s lidskými ostatky v rámci jednoho sídelního areálu.

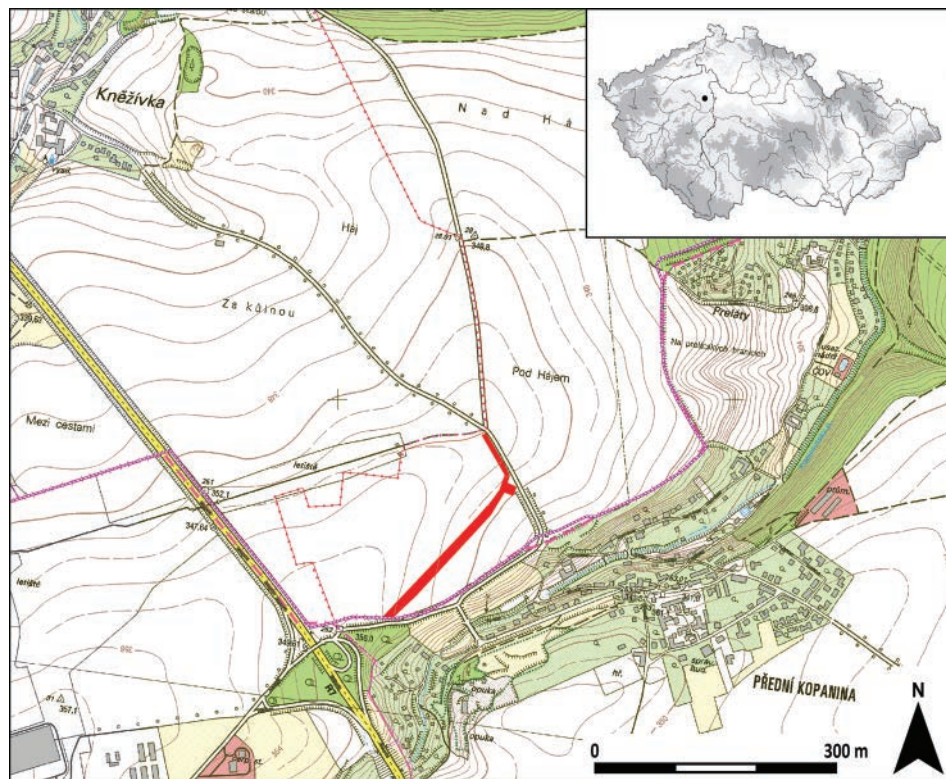
mladší doba bronzová – pohřby na sídlišti – pohřební ritus – fyzická antropologie

Burials and other finds of the human bones in Late Bronze Age in the pits of excavation in Kněžívka, Praha-západ District. The frequent depositing of human remains in settlement features was a common phenomenon that in no way defied the social norms of European agricultural and non-agricultural prehistorical cultures. The Bronze Age in Central Europe nevertheless is the time in which we encounter these archeologically graspable manifestations of the symbolic thinking and behaviour of prehistoric man to the greatest extent. The broadly extensive excavation in Kněžívka in Central Bohemia permitted not only further documentation of the existence of this phenomenon in the Late Bronze Age, but also contributed to knowledge of the unusual variety of methods for treating human remains in a particular settlement area.

Late Bronze Age – Burials on settlement area – burial rite – physical anthropology

1. Úvod

Údolí Únětického potoka a jeho přítoků, zejména Kopaninského a Horoměřického potoka, lemovaná významnými polykulturními lokalitami archeologicky zkoumanými v hlubší minulosti i v době nedávné (namátkou *Rýzner 1880, 289–308, 353–368, tab. XIII–XVI; Šulová 2007*), sehrávala v sídelní strategii pravěkého člověka významnou úlohu. Zejména z období mladšího pravěku máme



Obr. 1. Kněživka, okr. Praha-západ. Plocha archeologického výzkumu je vyznačena červeně.

v nivách a terasových stupních těchto vodotečí i ve vyvýšených polohách při hranách potočních údolí dochovány nejen četné pozůstatky sídlištních a pohřebních areálů nositelů jednotlivých pravěkých kultur, ale také další stopy prakticky kontinuálního využití a formování současné kulturní krajiny (k této problematice v širších souvislostech (Gojda 2000; Gojda – John a kol. 2013). Jednotlivé komunity, kterým doposud odkrytá sídliště a pohřebiště náležela, nám v podobě movitých i nemovitých archeologických pramenů zanechaly neobyčejně cenný zdroj informací o době a způsobu svého života. Mnohé nálezy umožňují, byť někdy poněkud mlhavě, nahlédnout do problematiky archeologicky uchopitelných nadstavbových jevů a praktik, které tvořily nedílnou součást kultury pravěkých společností. Mezi doklady těchto jevů patří mnohdy až překvapivá variabilita pohřebního ritu v jednotlivých obdobích pravěku (např. Hrala 1973; Kandert 1982; Matoušek 1988; Rulf 1996; Prokeš 2007), doklady rituální antropofagie (např. Stuchlík 1988; Dočkalová 1988; Maxová 2012), způsoby zacházení s lidskými ostatky v prostoru sídlištních areálů, neobyčejně široké doklady symbolického myšlení a rituálního chování pravěkého člověka, ale také další situace.

2. Stručný nástin kulturního kontextu lokality

Jednou z lokalit, která umožňuje pozorovat rituální chování člověka v minulosti, je plošně rozsáhlé polykulturní sídliště situované na hraně jižního svahu údolí Kopaninského potoka, na rozhraní katastrů obce Kněžívka, okr. Praha-západ, a Prahy 6 – Horní Kopaniny v nadmořské výšce 248–252 m. Vzdálenost lokality od současného koryta Kopaninského potoka dosahuje 200–250 m. Na mapě ZM10 12-23-15 je místo vymezeno koordináty 227:021, 232:022, 241:036, 244:033, 258:054, 258:049, 264:050, 262:048 (obr. 1). Na lokalitě zkoumané v souvislosti s výstavbou nové komunikace bylo zachyceno celkem 147 archeologických objektů (*Hložek – Smíšek 2008*). Nejstarší zachycený horizont osídlení spadá do období jordanovské kultury. Radiokarbonové datum získané z osteologického materiálu ve výplni objektu č. 001 jej datuje do starší fáze této kultury (*Křišťuf 2012*). V závěru eneolitu se lokalita stala součástí rozsáhlejšího komunitního areálu kultury zvoncovitých pohárů. S ohledem na plošný rozsah intruzivních nálezů zdobené i nezdobené keramiky této kultury, včetně zlomků zdobených pohárů, je možné předpokládat přetrvávání existence sídlištní vrstvy relativně málo zasažené erozí ještě ve starší době železné. Intenzita sídlištních aktivit na lokalitě ve starší době bronzové relativně slábne, do tohoto období byly dosud datovány pouze tři zahloubené objekty¹. K největšímu rozmachu sídlištních aktivit na lokalitě dochází v mladší době bronzové, kdy zde vznikl rozsáhlý sídelní areál nositelů knovízské kultury. Toto kulturní zařazení (HaA2–HaB1) bylo zjištěno u 127 archeologických objektů. V následujícím období zájem pravěkých komunit o tuto lokalitu poněkud klesá. Do pozdní doby halštatské (HaD2–3) bylo možné datovat pouze dva zahloubené objekty². Další objekty odkryté na lokalitě nebylo možné datovat vzhledem k absenci archeologických artefaktů, s největší pravděpodobností souvisí s blíže nespecifikovanými aktivitami v některém z dokumentovaných pravěkých období. V severovýchodní části lokality pak ve stupni B doby laténské vznikl spíše nevelký pohřební areál, který se částečně překrýval se staršími sídlištními situacemi. Z tohoto pohřebního areálu byly prozkoumány 3 hroby, z nichž jeden obsahoval tzv. bojovnickou výbavu. Žádná ze zachycených archeologických komponent však nebyla odkryta v úplnosti.

3. Nálezy lidských ostatků v zahloubených sídlištních objektech mladší doby bronzové

Antropologická analýza byla vypracována podle standardní metodiky uvedené v publikaci *Antropologie – Příručka pro studium kostry* (*Stloukal ed. 1999*)

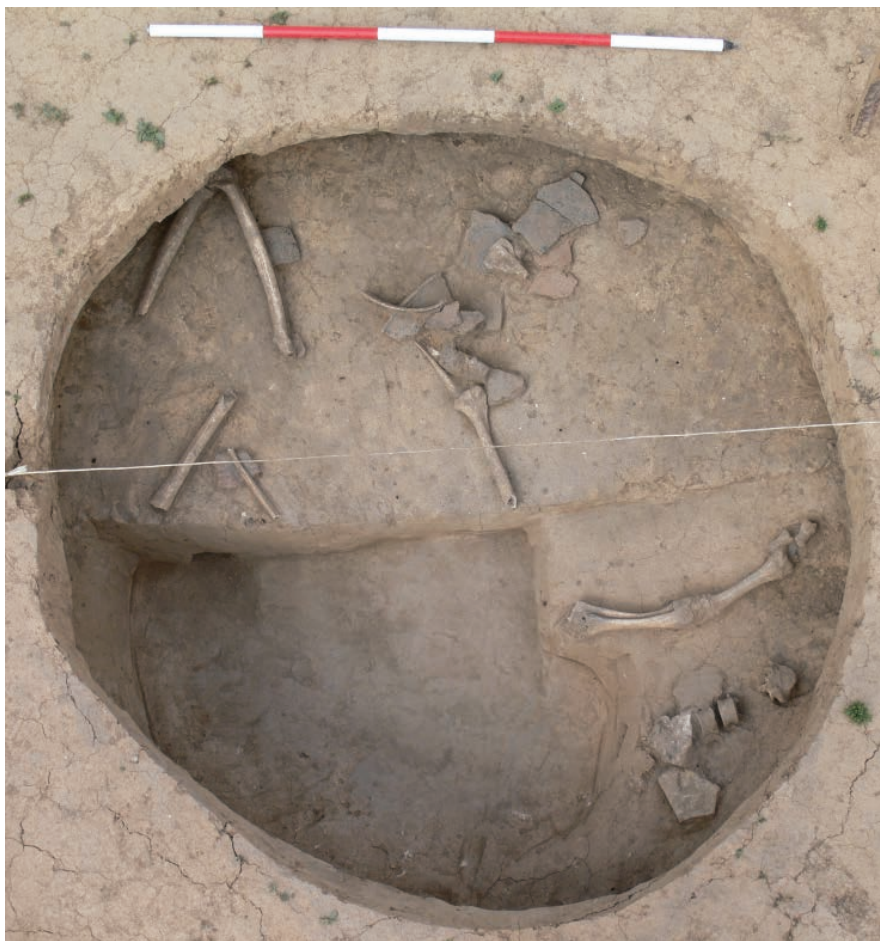
¹ Tato skutečnost však může být ovlivněna stavem poznání lokality i vlivem archeologických transformací.

² Může to být způsobeno nejen stavem archeologického poznání a vlivem archeologických transformací, ale také odlišnostmi v sídelní strategii komunit starší doby železné.

a doplněna o Brůžkovu práci pro určování pohlaví (*Brůžek 2002*). Obsahuje popis nalezených kostí a jejich následné zhodnocení v pořadí: pohlaví, věk, robusticita kostry a její zachovalost. Rozměry kostí jsou uváděny v milimetrech, zachovalost je vyznačena křížky pro lebku (L) a postraniální skelet (P) tak, že 0 znamená absenci příslušné části, + zlomky, ++ částečnou měřitelnost, +++ úplnou zachovalost. Po zpracování byly kosterní pozůstatky uloženy do depozitáře Antropologického oddělení Národního muzea pod čísly P7A 18 523 až 18 534 (*Dobisíková 2008*).

Objekt č. 6

Stručný popis odkryté situace: Zahloubený objekt měl lehce nepravidelný, téměř kruhový půdorys, o rozměrech 140 × 134 cm a hloubce 40 cm od úrovně skryté plochy. Na dně objektu byly odkryty fragmenty skeletu. Do objektu byly před



Obr. 2. Kněžívka, okr. Praha-západ. Lidské ostatky v zásypu objektu č. 6. Foto J. Hložek.

jeho zaplněním sídlištním odpadem a splachovým materiálem uloženy v mladší době bronzové pouze zlomky dolních končetin a dva zlomky žeber (obr. 2).

Antropologické zhodnocení: Velmi poškozená kostra, nalezeny byly pouze zlomky dolních končetin a dva zlomky žeber. Středně robustní jedinec ve věku 40–50 let. Pro určení pohlaví se nepodařilo nalézt žádné podklady, věk byl odhadnut z vnitřní struktury horních částí stehenních kostí, kde dřevná dutina sahala asi do poloviny malého chocholíku. *Závěr: ?, ?, maturus (40–50 let), středně robustní, L0, P+.*

Objekt č. 8

Stručný popis odkryté situace: Zahloubený objekt pravidelného kruhového půdorysu, o průměru 110 cm a hloubce 20–24 cm. Ve výplni objektu byla nalezena malá část lidské lebeční klenby. Lebka by mohla patřit mladšímu dospělému nebo



Obr. 3. Kněžívka, okr. Praha-západ. Objekt č. 8 v průběhu odkryvu. Foto J. Hložek.

dospívajícímu jedinci (obr. 3). Zlomek klenby byl nalezen s větším množstvím zvířecích kostí a zlomků keramiky a mazanice.

Antropologické zhodnocení: Část lebeční klenby (zlomek čelní kosti a zlomky obou temenních kostí), které byly spojeny plně otevřenými lebečními švy. Závěr: ?, ? (*mladší dospělý nebo dospívající*), L+, P0.

Objekt č. 10

Stručný popis odkryté situace: Zahloubený objekt lehce nepravidelného oválného půdorysu, o rozměrech 166 × 138 cm a hloubce 45 cm. Ve výplni objektu tvořené sídlištním odpadem se značným podílem keramických zlomků byla zachycena druhotně upravená a při okraji částečně opálená část robustní lidské lebeční klenby, která by mohla patřit mladšímu dospělému, případně dospívajícímu jedinci (obr. 4). Výplň tohoto objektu se nijak nelišila od výplně ostatních archeologických situací datovaných do mladší doby bronzové na této lokalitě.

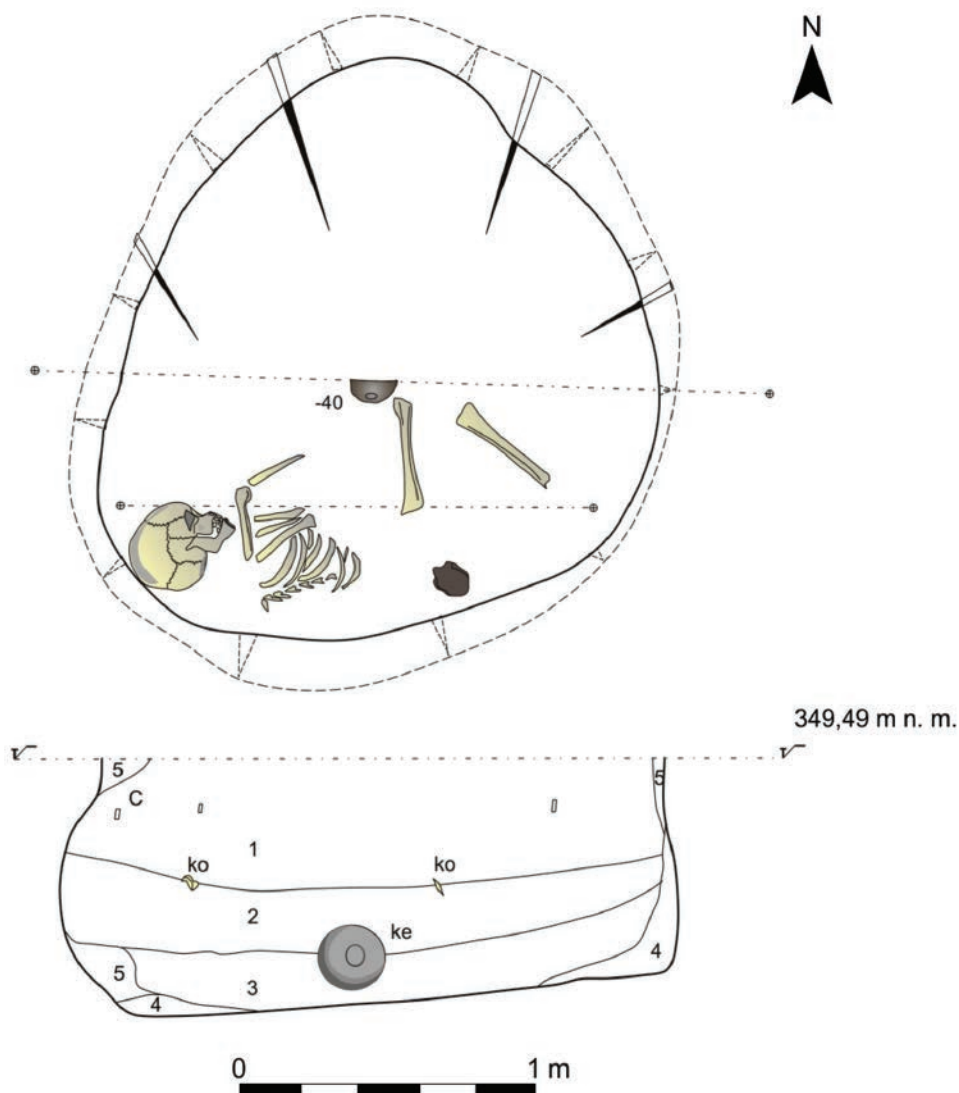


Obr. 4. Kněžívka, okr. Praha-západ. Lidské ostatky v zásypu objektu č. 10. Foto J. Hložek.

Antropologické zhodnocení: Část robustní lebky (zlomek čelní a týlní kosti, zlomky obou temenních kostí), které byly spojeny plně otevřenými lebečními švy. Závěr: ?, ? (*mladší dospělý?*), L+, P0.

Objekt č. 16

Stručný popis odkryté situace: Zahloubený objekt nepravidelného oválného půdorysu, o rozměrech 203 × 192 cm a hloubce 37–44 cm. Na dno objektu byly uloženy tělesné ostatky nedospělého jedince ve věku dožití 3–4 roky. Jedinec byl



Obr. 5. Kněživka, okr. Praha-západ. Terénní dokumentace objektu č. 16. Legenda k profilu: 1 – ulehlá šedohnědá písčitá hlína, nahodile výskyt drobných zlomků keramiky, hrudek mazanice a drobných uhlíků; 2 – středně ulehlá šedohnědá písčitá hlína, nahodile drobné hrudky mazanice a drobné uhlíky; 3 – středně ulehlá hnědá písčitá hlína, nahodile zlomky keramiky a drobné uhlíky; 4 – středně ulehlá šedookrová spraš; 5 – středně ulehlá šedookrová zahliněná spraš; ko – kosti; ke – keramika. Kresba J. Hložek.

uložen v rituální poloze na levém boku s hlavou orientovanou k západu. Dolní končetiny byly mírně pokrčené, horní končetiny složené v prostoru před hrudním košem. V těsné blízkosti skeletu, v kontaktu s kolenními klouby pokrčených dolních končetin a ve stejné úrovni s uloženými ostatky, byla odkryta nezdobená keramická miska (obr. 6). Nelze vyloučit souvislost nalezené misky s pohřbeným jedincem a možným potravinovým či jiným milodarem. Svrchní partie objektu byly zaplněny běžným sídlištním souvrstvím se značným podílem keramického materiálu, který však s pohřbem nesouvisel.

Antropologické zhodnocení: Nalezené ostatky patřily nedospělé osobě. Chrup byl mléčný, první trvalé stoličky neměly plně mineralizované kořeny. Hlavice



Obr. 6. Kněživka, okr. Praha-západ. Pohřeb dítěte v objektu č. 16. Foto J. Hložek.

dlouhých kostí nebyly přirostlé, stejně jako obratlové oblouky, pánevní kosti tvořily samostatné segmenty. Délka pažní kosti: vpravo 148, vlevo 148; délka vřetenní kosti: asi 116; délka stehenní kosti: vpravo 194, vlevo 193. Závěr: *dítě, I (3–4 roky), L+, P++*.

Objekt č. 24

Stručný popis odkryté situace: Zásobní jáma nepravidelného kruhového půdorysu, o průměru 110 cm a hloubce 80 cm. Na dno objektu byly uloženy ostatky juvenilního jedince ženského (?) pohlaví ve věku dožití 16–18 let. Skelet se nacházel v rituální poloze na pravém boku, s hlavou orientovanou k jihovýchodu. Dolní končetiny byly silně pokrčené, horní končetiny lehce přitažené k hrudnímu koši (obr. 7). Částečná dislokace kostí v oblasti hrudníku, především žeber a obratlů, byla způsobena s největší pravděpodobností bioturbací. Vyloučit nelze



Obr. 7. Kněživka, okr. Praha-západ. Lehce dislokovaný skelet juvenilního jedince v objektu č. 24.
Foto J. Hložek.

ani vliv možného vzniku sekundárního dutého prostoru v průběhu dekompozice uloženého těla. Intencionální příčinu této dislokace můžeme víceméně vyloučit.

Antropologické zhodnocení: Lebka měla ostré horní okraje očí, malý bradavčitý výběžek a středně vyvinutou linii nad ním. Věncový šev byl na vnitřní desce v postranních partiích plně zarostlý (vpravo), nebo pokročile synostózovaný (vlevo). Šíjový šev byl v první polovině otevřený, v druhé polovině pokročile synostózovaný, lambdový šev měl také v postranních partiích známky srůstání. Vnější deska měla střední obliteraci v druhé polovině šípového švu a v celé délce švu lambdového. Chrup byl bez intravitálních ztrát, málo opotřebený. Postkranální skelet neměl plně dokončený vývin, obratle neměly přirostlé apofyzární prstence, nebyly vytvořeny sternální konce klíčních kostí, hlavice dlouhých kostí nebyly všechny přirostlé a pánevní kosti byly volné. Pozorována byla diskrepance mezi

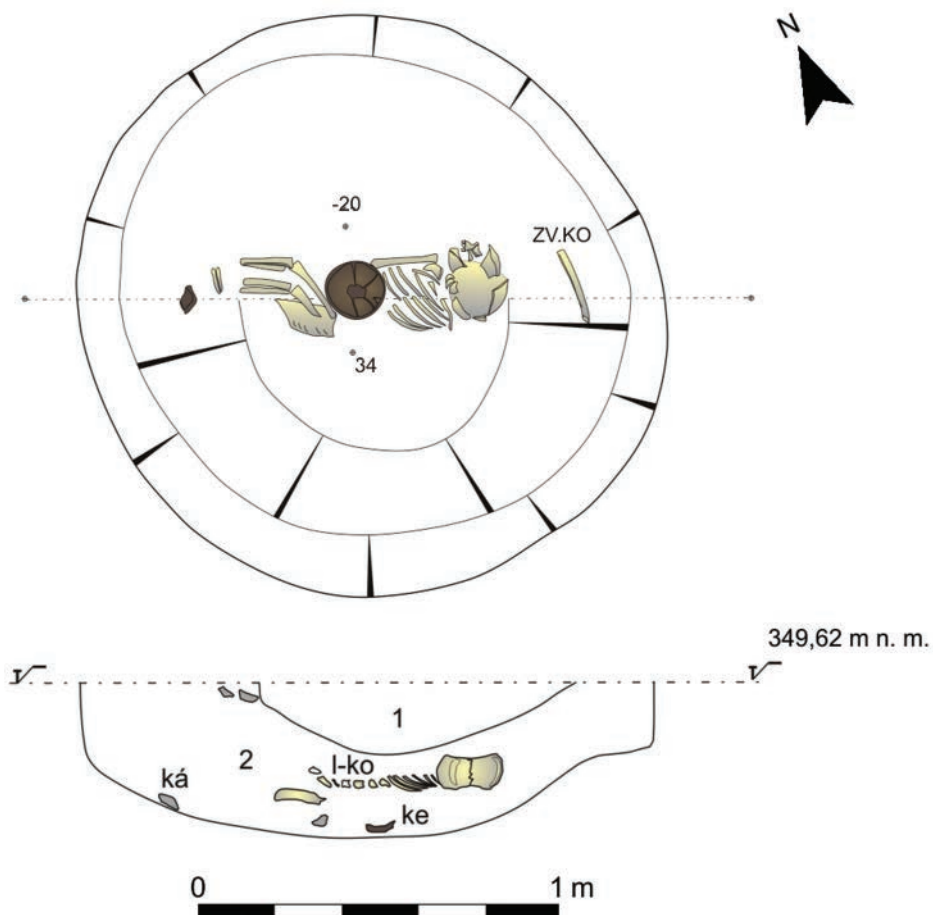
nedokončeným vývinem postkraniálního skeletu a zarůstáním lebečních švů, které by měly být při stavu postkraniálního skeletu otevřené; pravděpodobně by se mohlo jednat o předčasné zarůstání švů. Další diskrepanci bychom mohli vidět mezi nesrostlými pánevními segmenty a plně vyvinutým chrupem: v 16 letech, kdy pánev obvykle srůstá, většinou ještě nebývají plně vyvinuté třetí stoličky. Nalezený stav byl na hranici biologické variace. Délka pažní kosti: vpravo 148, vlevo 258; délka vřetenní kosti: vpravo 210, vlevo 210; délka loketní kosti: vpravo 239, vlevo 237; délka stehenní kosti: vpravo 365, vlevo 369; délka holenní kosti: vpravo 316, vlevo 322; délka lýtkové kosti: vpravo 306, vlevo 308; délka hlezenní kosti: vpravo 52, vlevo 52; šířka hlezenní kosti: vpravo 39, vlevo 40. Závěr: ? (žena???), *juvenis* (16–18 let), *středně robustní*, L+, P++.

Objekt č. 73

Stručný popis odkryté situace: Zahloubený objekt měl lehce nepravidelný kruhový půdorys, o průměru 160 cm a hloubce 18–40 cm. Do zásypu již částečně zaplněného objektu byly uloženy ostatky nedospělého jedince ve věku dožití 3–4 let (infant I). Skelet byl uložen na pravém boku ve směru východ–západ, hlava směřovala k východu. Dolní končetiny byly v kolenou velmi mírně pokrčené. Horní končetiny byly pravděpodobně ohnuty v loktech a přitaženy k hrudnímu koši. V oblasti břišní dutiny byla uložena nezdobená keramická miska. Misku uloženou v přímém kontaktu se skeletem je možné považovat se značnou mírou pravděpodobnosti za součást pohřební výbavy. Miska pak mohla původně obsahovat další, např. potravinové milodary. Spodní partie výplně objektu byly tvořeny přemístěnou sídlištní vrstvou se značným množstvím fragmentarizovaného keramického materiálu, který však s vlastním pohřbem nesouvisel. Tělesné ostatky tak byly uloženy do objektu již zčásti zaplněného. Souvislost dalších keramických zlomků, stejně jako nalezeného očka z rukojeti bronzové břitvy, s pohřbem není možné prokázat (obr. 8, 9). Svrchní partie objektu nad pohřbem byly zaplněny běžným hlinitým materiálem s nemalým podílem keramických zlomků, které však neměly s pohřbem žádnou prokazatelnou souvislost.



Obr. 8. Kněžívka, okr. Praha–západ. Pohřeb dítěte v objektu č. 73. Foto J. Hložek.



Obr. 9. Kněžívka, okr. Praha-západ. Terénní dokumentace objektu č. 73. Legenda k profilu: 1 – ulehlá okrově žlutá spraš, na bázi zahliněná, nahodile zlomky keramiky a hrudky mazanice; 2 – středně ulehlá hnědá písčitá hlína, v úrovni pod pohřbem i nad pohřbem četné zlomky keramiky; v úrovni pohřbu se nacházela celá miska a zvířecí kost, nahodile drobné hrudky mazanice a uhlíky; ká – kámen; l-ko – lidské kosti; ke – keramika. Kresba J. Hložek.

Antropologické zhodnocení: Dětská lebka s mléčným chrupem a nedokončeným vývojem tympanické krajiny. Postkraniální skelet neměl srostlé obratlové oblouky s těly a přirostlé epifyzy dlouhých kostí. Délka pažní kosti: vpravo 128; délka loketní kosti: vpravo 104; délka stehenní kosti: vpravo 169; délka holenní kosti: vpravo 134, vlevo 136; délka lýtkové kosti: vpravo 130, vlevo 131. Závěr: *dítě, infans I (3–4 roky), L+, P++*.

Objekt č. 80

Stručný popis odkryté situace: Zahloubený objekt nepravidelného půdorysu, o průměru 180 × 130 cm a hloubce 52 cm. Ve výplni byla zachycena robustní pravá temenní kost mladšího dospělého, případně dospívajícího jedince.

Antropologické zhodnocení: Pouze robustní pravá temenní kost s plně otevřenými švy. Závěr: ?, mladý dospělý nebo dospívající, robustní, L+, P0.

4. Diskuse a závěr

Tradice ukládání lidských ostatků do sídlištních objektů se objevuje již od neolitu a kontinuálně pokračuje v různých pravěkých kulturách. Doba bronzová ve středoevropském prostoru však představuje období, kdy se s lidskými kostmi setkáváme v sídlištních kontextech nejčastěji. Tyto nálezy byly v popředí zájmu archeologie již od 19. století (např. *Matiegka 1886*). První systematické zpracování těchto nálezů provedl V. Spurný (1950), kostrovými hroby na sídlištních knovízské kultury se zabýval J. Hrala (1973), antropologickým rozborům se věnoval J. Chochol (1971; 1974; 1979; aj.). Od 80. let 20. století vznikla celá řada dílčích studií i syntetických prací (např. *Bouzek – Koutecký 1980; Kandert 1982; Bouzek 1982; Dočkalová ed. 1988; Koutecký 1990; Salaš 1990; Stuchlíková 1990; Rulf 1996; Dobisíková et al. 2003*). Při výkladu výskytu lidských kostí na sídlištních jsou hledány rozdíly mezi pohřby uloženými rituálně, tedy za určitých pravidel, a pohřby nerituálními, přičemž jsou diskutovány důvody tohoto způsobu ukládání (srov. *Rulf 1996, 119–120*). Všeobecně je možné ukládání lidských ostatků mimo pohřební areály pokládat za nadkulturní prvek procházející ve vyšší i menší míře celým obdobím pravěku, přičemž např. v době bronzové se na základě četnosti výskytu jedná o standardní druh pohřbu. Vrchol výskytu pak lze zaznamenat v knovízské kultuře (*Chochol 1974; Bouzek – Koutecký 1990*). U sídlištních kosterních pozůstatků je vyčleňováno několik kategorií s drobnými obměnami u jednotlivých autorů (*Rulf 1996, 119; Mikulková – Stuchlík – Vitula 1997, 152; Šmerda 2009*): nálezy jednotlivých kostí nebo částí skeletů, kostry nezaujímající anatomickou polohu, kostry v netypické poloze, kostry ve skrčené poloze bez výbavy a kostry ve skrčené poloze s výbavou. V případě nálezů dislokovaných, přepálených a rozštípaných kostí se uvažuje o dokladech antropofagie (*Bouzek – Koutecký 1980, 416–418; Rulf 1996, 119*), čemuž však spíše odporují etnografické paralely (*Kandert 1982, 196–197*). U nestandardně uložených lidských ostatků, ukládaných obecně v rozporu s kulturně-specifickými normami v jednotlivých obdobích pravěku, bývá v rámci interpretace uvažováno o rozličných důvodech existence těchto nálezů – sociální, rituální apod. (*Rulf 1996, 118–120; Stuchlík 2010, 86*). Nálezy pietně uložených lidských ostatků v sídlištních kontextech bývají kladeny do širších souvislostí rituálně-religiózních, kdy mohou například přispět k zabezpečení lepší úrody, ochrany sídliště apod. (*Rulf 1996, 118–120*).

Význam nálezů z knovízské sídelní komponenty polykulturního sídliště na katastru obce Kněžívka je možné spatřovat ve značné variabilitě možností uložení

lidských ostatků do sídlištních situací na jediné lokalitě. Zaznamenáno bylo uložení torz dospělých jedinců i jednotlivých částí skeletů v nerituálních polohách ve výplni sídlištních objektů, kde byly tyto ostatky vystaveny působení dalších vlivů, i uložení nedospělých jedinců v rituální poloze a provázených keramickými nádobami na dně či ve výplni běžných sídlištních objektů. Nálezová situace tak v mnoha ohledech koresponduje se zjištěními na dalších lokalitách. Příkladem může být nejbližší sídlištní areál knovízské kultury na katastru obce Tuchoměřice (*Dobisíková – Hložek – Likovský 2007*). Relativně méně častým jevem je pak nález lidských lebek v sídlištních situacích, a to zvláště v případě upravené a částečně opálené lebeční klenby ve výplni objektu č. 10 (obr. 4). Tento nález představuje výjimečný doklad s největší pravděpodobností rituálních praktik, jejichž součástí byla velmi různorodá manipulace s lidskými ostatky. S posmrtnými úpravami lidských lebek se setkáváme zejména v době bronzové (např. *Stig Sørensen – Rebay-Salisbury 2008*). Obdobné úpravy lebek jsou známy i z doby laténské (*Drda – Rybová 1998, 145*).

Předložená práce vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury v rámci institucionálního financování dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace Národní muzeum (DKRVO 2015/18, 00023272). Dále byla příprava článku podpořena projektem SGS-2015-056 „Vybrané archeologické nálezy z období eneolitu a doby bronzové a jejich potenciál pro rekonstrukci sídelních struktur“, řešeným na FF ZČU v Plzni.

Literatura

- Bouzek, J. 1982:* K otázce využití etnografických paralel při studiu pohřebního ritu v archeologii, *Archeologické rozhledy* XXXIV, 200–203.
- Bouzek, J. – Koutecký, D. 1980:* Mohylové a knovízské kostrové „pohřby“ v jamách ze severozápadních Čech, *Památky archeologické* LXXI, 360–432.
- Brůžek, J. 2002:* A Method for Visual Determination of Sex, Using the Human Hip Bone, *American Journal of Physical Anthropology* 117, 157–168.
- Dobisíková, M. 2008:* Antropologické zhodnocení kosterních pozůstatků z lokality Kněžívka. In: *Kněžívka 2007 „Outlet Airport Praha“*, okr. Praha-západ. Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu ZAV př. č. 12/2007, uložená v AÚ AV ČR Praha, v.v.i.
- Dobisíková, M. – Hložek, J. – Likovský, J. 2007:* Sídlíště z mladší doby bronzové na katastru obce Tuchoměřice, okr. Praha-západ. In: *Salaš, M. – Šabatová, K. (eds.), Doba popelnicových polí a doba halštatská*. Brno, 281–304.
- Dobisíková, M. – Velemínský, P. – Pleinerová, I. – Likovský, J. 2003:* Mass Pit Graves from Knovíz Culture (Hostivice-Palouky, Czech Republic), *Slovenská antrópologia* 6 (n.s.l.), 19–25.
- Dočkalová, M. (ed.) 1988:* Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové. Brno.
- Dočkalová, M. 1988:* Charakteristika osteologických nálezů z doby bronzové na nalezišti ve Velimě u Kolína. In: *Dočkalová, M. (ed.), Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové*. Brno, 131–141.
- Drda, M. – Rybová, A. 1998:* Keltové a Čechy. Praha.
- Gojda, M. 2000:* Archeologie krajiny. Praha.
- Gojda, M. – John, J. a kol. 2013:* Letecká archeologie a letecké laserové skenování krajiny. Plzeň.

- Hložek, J. – Smíšek, K. 2008: Kněžívka 2007 „Outlet Airport Praha“, okr. Praha-západ. Nálezová zpráva o záchranném archeologickém výzkumu ZAV př. č. 12/2007, ulož. v AÚ AV ČR Praha, v.v.i.
- Hrala, J. 1973: Knovízská kultura ve středních Čechách. Archeologické studijní materiály 11. Praha.
- Chochol, J. 1971: Antropologická problematika kostrových hrobů knovízké kultury v Čechách, Památky archeologické LXII, 324–363.
- Chochol, J. 1974: Kostrové materiály knovízké kultury ze severozápadních Čech, *Crania Bohe-mica* 2, 1–31.
- Chochol, J. 1979: Kosterné nálezy ze sídlištních jam knovízké kultury v severozápadních Čechách, Památky archeologické LXX, 21–41, 132.
- Kandert, J. 1982: Poznámky k využití etnografických údajů v případě výkladu knovízských „hrobů“, *Archeologické rozhledy* 34, 190–200.
- Koutecký, D. 1990: Skeletal „burials“ in the pits of Knovíz settlements in Bohemia, *Anthropologie* 28/2–3, 175–188.
- Křišťuf, P. 2012: Nová radiokarbonová data z časného eneolitu v Čechách. In: Peška, J. – Trampota, F. (eds.), *Otázky neolitu a eneolitu 2011*. Mikulov – Olomouc, 61–66.
- Matiegka, J. 1896: Lidožroutství v předhistorické osadě u Knovíze a v předhistorické době vůbec, Památky archeologické XVI, 285–292, 385–390, 495–500.
- Matoušek, V. 1988: Poznámky k metodologii studia pohřebního ritu. In: Dočkalová, M. (ed.), *Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové*. Brno, 17–30.
- Maxová, E. 2012: Antropofagie v době bronzové na území Čech: mýtus nebo skutečnost? Plzeň (diplomová práce, Filozofická fakulta, Západočeská univerzita v Plzni, <https://otik.uk.zcu.cz/xmlui/handle/11025/3421>).
- Mikulková, B. – Stuchlík, S. – Vitula, P. 1997: Pohřby na únětických sídlištích v Podolí a Tvarožné, *Pravěk NŘ* 6/1996, 139–156.
- Peter-Röcher, H. 1998: Die Býčí skála-Höhle in Mähren – Opfer, Ahnenkult und Totenritual in der Hallstattzeit, *Das Altertum* 44, 3–30.
- Prokeš, L. 2007: Posmrtné změny a jejich význam při interpretaci pohřebního ritu (ke vztahu mezi archeologií a forenzními vědami). *Archaeologia mediaevalis Moravia et Silesiana, Supplementum* 1. Brno.
- Přichystal, A. – Náplava, M. 1995: Záhady Býčí Skály aneb jeskyně plná otazníků. Třebíč.
- Rulf, J. 1996: Problematika pohřbů na sídlištích v českomoravském pravěku, *Študijné zvesti AU SAV* 32, 115–124.
- Rýzner, Č. 1880: Řadové hroby blíž Únětic, Památky archeologické XI, 289–308, 353–368, tab. XIII–XVI.
- Salaš, M. 1990: Únětická sídlištní jáma s lidskými kosterními pozůstatky na Cezavách u Blučiny, Památky archeologické LXXXI, 275–307.
- Spurný, V. 1950: Kostrové pohřby v knovízké kultuře, Památky archeologické XLIII, 13–20, 136.
- Stig Sørensen, M. L. – Rebay-Salisbury, K. 2008: Landscapes of the Body: Burials of the Middle Bronze Age in Hungary, *European Journal of Archaeology* 11/1, 49–74.
- Stloukal, M. 1985: Antropologický rozbor kosterních pozůstatků z Býčí skály. In: Wankelův nález ve světle nejnovějších objevů. Blansko, 27–36.
- Stloukal, M. (ed.) 1999: *Antropologie. Příručka pro studium kostry*. Praha.
- Stuchlík, S. 1988: Sekundární zásahy v hrobech únětické kultury na Moravě. In: Dočkalová, M. (ed.), *Antropofagie a pohřební ritus doby bronzové*. Brno, 61–70, 227–228.
- Stuchlík, S. 2010: Hromadné pohřby na sídlištích starší doby bronzové na Moravě. In: Tichý, R. (ed.), *Hroby, pohřby a lidské pozůstatky na pravěkých a středověkých sídlištích. Živá archeologie – (Re)konstrukce a experiment v archeologii, Supplementum* 3. Hradec Králové, 80–92.
- Stuchlíková, J. 1990: Otázka pohřebního ritu moravské větrovské skupiny. In: *Pravěk a slovanské osídlení Moravy. Sborník příspěvků k osmdesátinám akademika Josefa Poulika*. Brno, 146–157.
- Šmerda, J. 2009: Nálezy lidských pozůstatků na sídlištích únětické kultury v Dambořicích a Žarošicích, *Pravěk NŘ* 18/2008, 199–240.

Šulová, L. 2007: Žárové pohřebiště kultury Knovízské v Tuchoměřicích (okr. Praha-západ). In: Salaš, M. – Šabatová, K. (eds.), Doba popelnicových polí a doba halštatská. Brno, 323–325.
Wankel, H. 1882: Bilder aus der Mährischen Schweiz und ihrer Vergangenheit. Wien.

DIE BESTATTUNGEN UND WEITERE FUNDE VON MENSCHLICHEN KNOCHEN IN OBJEKTEN AUS DER SPÄTBRONZEZEIT AUF DEM KATASTERGEBIET KNĚŽÍVKA, BEZ. PRAHA-ZÁPAD

Die häufige Beisetzung von sterblichen Überresten in die Siedlungsobjekte war eine Erscheinung, die über die gesellschaftlichen Normen der Kulturen der europäischen Urzeit keinesfalls hinausging. Die Bronzezeit stellt eine Periode dar, in der wir mit diesen Ausdrucksformen des symbolischen Denkens und Verhaltens des Menschen am meisten konfrontiert werden. Die ausgedehnte Flächenabdeckung im Kataster der Gemeinde Kněžívka (Bez. Praha-západ, Region Mittelböhmen, Tschechische Republik) ermöglichte nicht nur eine weitere Dokumentation dieser Erscheinung in der jüngeren Bronzezeit, sondern trug auch zur Erkenntnis der Variabilität des Umgangs mit sterblichen Überresten im Rahmen eines Siedlungsgeländes bei (Abb. 1).

Objekt Nr. 6: Auf dem Boden des Objektes wurden Skelettfragmente einer mittelrobusten Person im Alter von 40–50 Jahren freigelegt. In das Objekt wurden nur Fragmente der unteren Extremitäten und zwei Rippenfragmente vor seinem Auffüllen mit dem Siedlungsabfall und Abschwemmungsmaterial beigesetzt (Abb. 2).

Objekt Nr. 8: In der Objektfüllung wurde ein Teil der menschlichen Hirnschale gefunden. Der Schädel könnte einer jüngeren erwachsenen oder heranwachsenden Person gehört haben (Abb. 3). Ein Teil der Hirnschale (Fragment des Stirnbeins und Fragmente beider Scheitelbeine) war mit vollständig offenen Schädelnähten verbunden.

Objekt Nr. 10: In der Objektfüllung, die mit dem Siedlungsabfall mit einem erheblichen Anteil an keramischen Bruchstücken gebildet wurde, wurde ein sekundär abgearbeiteter und am Rand teilweise abgebrannter Teil der menschlichen Hirnschale gefunden, die einer jüngeren erwachsenen bzw. heranwachsenden Person gehört haben dürfte (Abb. 4). Die Füllung dieses Objektes unterschied sich keinesfalls von der Füllung anderer archäologischer Situationen, die in die jüngere Bronzezeit in dieser Lokalität datiert wurde. Ein Teil des robusten Schädels (Fragment des Stirn- und Hinterhauptbeins, Fragmente beider Scheitelbeine) war mit vollständig offenen Schädelnähten verbunden.

Objekt Nr. 16: Auf den Objektboden wurden sterbliche Überreste einer nichterwachsenen Person im Alter von 3–4 Jahren beigesetzt. Die Person war in ritueller Lage auf der linken Seite mit dem nach Westen orientierten Kopf beigesetzt. Die unteren Extremitäten waren mäßig gebeugt, die oberen Extremitäten vor der Brust verschränkt. In unmittelbarer Nähe des Skeletts, im Kontakt mit den Kniegelenken der gebeugten unteren Extremitäten, in der gleichen Ebene mit den beigesetzten sterblichen Überresten wurde eine unverzierte keramische Schale entdeckt (Abb. 5, 6). Man kann nicht den Zusammenhang der gefundenen Schale mit der beigesetzten Person und einer möglichen Lebensmittel- oder sonstiger Beigabe ausschließen. Die oberen Teile des Objektes wurden mit der Siedlungsschicht mit einem erheblichen Anteil keramischen Materials ausgefüllt, das jedoch mit dem Begräbnis nicht zusammenhing.

Objekt Nr. 24: Auf den Objektboden wurden sterbliche Überreste einer juvenilen Person weiblichen (?) Geschlechtes im Alter von 16–18 Jahren beigesetzt. Das Skelett befand sich in ritueller Lage auf der rechten Seite mit dem nach Südosten orientierten Kopf. Die unteren Extremitäten wurden stark gebeugt, die oberen Extremitäten leicht an die Brust herangezogen (Abb. 7). Es wurde eine Diskrepanz zwischen der unvollendeten Entwicklung des postkranialen Skelettes und der Verwachsung der Schädelnähte beobachtet, die beim Zustand des postkranialen Skeletts offen sein sollten; es dürfte sich um eine frühzeitige Verwachsung der Schädelnähte gehandelt haben. Eine weitere Diskrepanz könnten wir zwischen den nicht verwachsenen Beckensegmenten und dem

vollständig entwickelten Gebiss sehen: mit 16 Jahren, wo das Becken gewöhnlich verwächst, sind die dritten Backenzähne meistens noch nicht völlig entwickelt.

Objekt Nr. 73: In die Verschüttung eines bereits teilweise ausgefüllten Objektes wurden die sterblichen Überreste einer nichterwachsenen Person im Alter von 3–4 Jahren beigesetzt. Das Skelett lag auf der rechten Seite in der Ost-West-Richtung, der Kopf war nach Osten orientiert. Die unteren Extremitäten waren im Kniegelenk sehr mäßig gebeugt. Die oberen Extremitäten waren wahrscheinlich in Ellenbogen gebeugt und an die Brust herangezogen. Im Bereich der Bauchhöhle befand sich eine unverzierte keramische Schale. Die im direkten Kontakt mit dem Skelett hinterlegte Schale kann für Bestandteil der Begräbnisausstattung gehalten werden. Die Schale könnte ursprünglich weitere Beigaben, z. B. Lebensmittelbeigaben enthalten haben. Die unteren Teile der Objektfüllung wurden mit der überlagerten Siedlungsschicht mit einer großen Menge keramischen Materials gebildet, das jedoch mit dem eigentlichen Begräbnis nicht zusammenhing. Die sterblichen Überreste wurden somit in ein bereits teilweise gefülltes Objekt beigesetzt. Der Zusammenhang von weiteren keramischen Fragmenten genauso wie der gefundenen Öse aus dem Handgriff eines Bronzerasiermessers mit dem Begräbnis ist nicht nachzuweisen (Abb. 8, 9). Die oberen Teile des Objektes oberhalb der Beisetzung waren mit gewöhnlichem lehmigem Material mit einem ziemlich großen Anteil an keramischen Fragmenten gefüllt, die jedoch keinen nachweisbaren Zusammenhang mit dem Begräbnis hatten.

Objekt Nr. 80: In der Objektfüllung wurde ein robustes rechtes Scheitelbein einer jüngeren erwachsenen bzw. heranwachsenden Person gefunden.

Die Bedeutung der Funde aus der Knovíz-Siedlungskomponente einer polykulturellen Siedlung im Katastergelände der Gemeinde Kněžívka kann in einer bedeutenden Variabilität der Beisetzung von sterblichen Überresten in die Siedlungssituationen in einer Lokalität gesehen werden. Es wurde die Beisetzung von Torsi erwachsener Personen sowie einzelner Skeletteile in nichtrituellen Lagen in der Füllung der gewöhnlichen Siedlungsobjekte, in denen diese sterblichen Überreste der Wirkung von weiteren Einflüssen ausgesetzt wurden, sowie die Beisetzung von nichterwachsenen Personen in ritueller Lage verzeichnet, die mit Keramikgefäßen auf dem Boden oder in der Füllung der Siedlungsobjekte begleitet wurden. Die Funde korrespondieren somit in vielen Hinsichten mit den Feststellungen in weiteren Lokalitäten. Ein Beispiel kann das nächste Siedlungsgelände der Knovíz-Kultur im Kataster der Gemeinde Tuchoměřice sein. Eine relativ weniger häufige Erscheinung ist dann der Fund von menschlichen Schädeln in den Siedlungssituationen, und zwar insbesondere im Falle einer abgearbeiteten und teilweise abgebrannten Hirnschale in der Objektfüllung Nr. 10. Dieser Fund stellt einen außerordentlichen Nachweis einer höchstwahrscheinlich rituellen Praxis dar, deren Bestandteil eine vielfältige Manipulation mit sterblichen Überresten war.

Abb 1. Kněžívka, Bez. Praha-západ. Lokalisation der Fundstätte, Grabungsfläche ist rot markiert.

Abb. 2. Kněžívka, okr. Praha-západ. Menschliche Knochenreste in der Schüttung des Objektes Nr. 6. Foto J. Hložek.

Abb. 3. Kněžívka, okr. Praha-západ. Objekt Nr. 8 im Verlauf der Präparation. Foto J. Hložek.

Abb. 4. Kněžívka, okr. Praha-západ. Menschliche Knochenreste in der Schüttung des Objektes Nr. 10. Foto J. Hložek.

Abb. 5. Kněžívka, okr. Praha-západ. Terraindokumentation des Objektes Nr. 16. Zeichnung J. Hložek.

Abb. 6. Kněžívka, okr. Praha-západ. Bestattung eines Kindes im Objekt Nr. 16. Foto J. Hložek.

Abb. 7. Kněžívka, okr. Praha-západ. Teilweise disloziertes menschlichen Skelet (juvenis) im Objekt Nr. 24. Foto J. Hložek.

Abb. 8. Kněžívka, okr. Praha-západ. Bestattung eines Kindes im Objekt Nr. 73. Foto J. Hložek.

Abb. 9. Kněžívka, okr. Praha-západ. Terraindokumentation des Objektes Nr. 73. Zeichnung J. Hložek.

PhDr. Josef Hložek, Ph.D.
Katedra archeologie
Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni
Sedláčkova 15
306 14 Plzeň
j.hlozek@post.cz

PhDr. Petr Menšík, Ph.D.
Katedra archeologie
Filozofická fakulta Západočeské univerzity v Plzni
Sedláčkova 15
306 14 Plzeň
mensik.p@email.cz

RNDr. Miluše Dobisíková
Národní muzeum v Praze
Antropologické oddělení
Václavské náměstí 68
115 79 Praha 1
miluse.dobisikova@nm.cz

